

อนุปริทัศน์

ประพนธ์ เกตธรรมาศ

รากที่มาของเส้นประธานสิบ

เส้นประธาน คือ เส้นซึ่งเป็นหลักสำคัญของการนวดไทย เป็นทางเดินของลมซึ่งเป็นพลังภายใน ที่หล่อเลี้ยงร่างกายให้ทำงานได้ตามปกติ เชื่อว่ามีเส้นอยู่ในร่างกายถึง 72,000 เส้น แต่ที่เป็นเส้นประธานแห่งเส้นทั้งปวงมีเพียง 10 เส้น ได้แก่ อีหา ปิงคลา สุมณา กาลหารี สหัสรังสี ทวาริ จันทกุสุม รุขำ ลิกขิณี สุขุมัง¹

การนวดไทยถือว่า **เส้นประธานสิบ** หรือ **เส้นสิบ** เป็นหัวใจหรือแก่นกลางของภูมิปัญญาการนวดไทย การสืบค้นรากที่มาของเส้นสิบจึงมีความสำคัญอย่างยิ่งที่จะทำให้เห็นว่า การนวดไทยนั้นเป็นภูมิปัญญาที่เกิดขึ้นในดินแดนดั้งเดิมที่เรียกว่า สุวรรณภูมิ² หรือมีที่มาจากต่างชุมชนหรือต่างประเทศ

การแพทย์แผนไทยน่าจะจะมีจุดเริ่มต้นจากในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช (พ.ศ.270 - 311) พระองค์ทรงส่งพระสมณทูตออกมาเผยแผ่

พระพุทธศาสนาไปยังที่ต่าง ๆ 9 สาย สายหนึ่งมีพระโสณะและพระอุตตระเป็นพระมหาเถระไปยังดินแดนสุวรรณภูมิ ซึ่งนักประวัติศาสตร์ส่วนหนึ่งสันนิษฐานว่าคือนครปฐมในปัจจุบัน การแพทย์แบบพุทธจากอินเดียจึงเริ่มเข้าสู่ดินแดนสุวรรณภูมิโดยการนำเข้ามาของพระภิกษุในพระพุทธศาสนา³ ซึ่งในคัมภีร์ต่างๆ ในพระไตรปิฎกมีการกล่าวถึงการรักษาพระภิกษุที่อาพาธด้วยวิธีการต่างๆ จำนวนมาก แต่ไม่มีการกล่าวถึงวิธีการรักษาด้วยการนวด

ในยุคสุโขทัย (พ.ศ.1781 - 1981) ไม่มีหลักฐานที่ชัดเจนเกี่ยวกับระบบการแพทย์ในสมัยนี้ แต่พบมีรูปจารึกที่เกี่ยวกับการนวดในเขตอำเภอศรีราชา จังหวัดสุโขทัย³

ในยุคกรุงศรีอยุธยา (พ.ศ.1893 - 2310) ในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ (พ.ศ.1991 - 2031) มีหลักฐานปรากฏเป็นครั้งแรกในทำเนียบศักดินาข้าราชการฝ่ายพลเรือน (พระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน) มีข้าราชการในกรมหมอ

*สมาพันธ์แพทย์แผนไทยแห่งประเทศไทย อาคารสวนกีฬา ชั้น 2 ถ.ติวานนท์ นนทบุรี 11000

นวด และมีตำแหน่งใกล้เคียงกับกรมแพทยและ
กรมแพทยาโรงโอสถ³ แต่ไม่พบหลักฐานตำรา
การแพทย์แผนไทยและการนวดไทย

หลักฐานตำราการแพทย์แผนไทยที่มีการ
เขียนขึ้นในสมัยอยุธยาได้แก่ กำภูธนูพระณะราย
(ตำราพระโอสถพระนารายณ์) ซึ่งมีตำราพระ
โอสถหลายขนานที่ปรากฏชื่อหมอหลวงและวัน
คืนที่ตั้งพระโอสถจดไว้ชัดเจนว่าอยู่ระหว่าง
พ.ศ.2202 - 2204³ นอกจากนี้ **มองสิเออร์ เดอ
ลาลูแบร์** เอกอัครราชทูตของพระเจ้าหลุยส์ที่ 14
แห่งประเทศฝรั่งเศสเข้ามาในกรุงสยามระหว่าง
พ.ศ.2230 - 2231 ได้เขียนจดหมายเหตุพระราช
พงศาวดารสยามครั้งกรุงศรีอยุธยาในแผ่นดิน
สมเด็จพระนารายณ์มหาราช ตอนหนึ่งเกี่ยวกับ
หมอนวดไทยว่า “ชอบขยำปิบไปทั่วตัว เมื่อใคร
ป่วยไข้ลงในกรุงสยาม บางทีก็ขึ้นเดินเอาเท้า
เหยียบบนกายคนไข้ แม้ในสตรีก็พอใจให้เด็ก
เหยียบที่หลังเพื่อให้คลอดบุตรง่าย”

ในยุค**กรุงธนบุรี** (พ.ศ. 2311 - 2325)
เป็นช่วงระยะเวลาสั้น ๆ เพียง 15 ปี มีพระมหากษัตริย์ปกครองเพียงพระองค์เดียว คือ **สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช** ภายหลังจากที่อาณาจักรอยุธยาล่มสลายไป ไม่ปรากฏหลักฐานการฟื้นฟูเกี่ยวกับการแพทย์แผนไทย สันนิษฐานว่า อาจเนื่องมาจากเป็นช่วงที่กำลังกอบกู้เอกราช และต้องทำสงครามกับพม่า อย่างไรก็ตามในสมัยรัชกาลนี้มีเจ้านายชั้นสูง 2 พระองค์ผู้มีความ

เชี่ยวชาญทางการแพทย์แผนไทยคือ **สมเด็จพระเจ้าฟ้าชายทัศพงศ์และสมเด็จพระเจ้าฟ้าชายทัศไทย** พระราชโอรสในสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช และยังได้รับราชการต่อมาในราชสำนักพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ก่อนที่จะทรงถูกสำเร็จโทษในสมัยรัชกาลที่ 2

ในยุค**กรุงรัตนโกสินทร์ (พ.ศ.2325-ปัจจุบัน)** การแพทย์แผนไทยได้รับการถ่ายทอดความรู้มาจากยุคกรุงศรีอยุธยา ซึ่งส่วนหนึ่งได้รับการถ่ายทอดจากหมอรุ่นก่อน และอีกส่วนหนึ่งได้มีการรวบรวมคัดลอกขึ้นใหม่โดยการเรียกประชุมหมอและผู้มีความรู้ในตำรายาและคัมภีร์แพทย์ที่มีอยู่ตามวัด บ้านเรือนราษฎร ของหมอมাত্রตรวจทาน แก้ไข เรียบเรียงขึ้นใหม่เป็นตำราในกรมหมอหลวง และต่อมาตำราเหล่านี้ได้แพร่หลายโดยทั่วไป

สมัยรัชกาลที่หนึ่ง (พ.ศ.2325 - 2352)
ได้ทรงปฏิสังขรณ์วัดโบราณชื่อวัดโพธาราม หรือวัดโพธิ์ ขึ้นเป็นพระอารามหลวงให้ชื่อว่า วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม และโปรดฯ ให้รวบรวมจารึกตำรายาและฤกษ์ดัดตนไว้ตามศาลาราย มีรูปหมอนวด ตำราแผนนวดเพื่อให้เป็นสถานที่เผยแพร่ความรู้แก่ไพร่ฟ้าประชาชน และต่อมาใน**สมัยรัชกาลที่สาม** ทรงให้ปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามอีกครั้งในปีพ.ศ.2375 โดยทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้รวบรวมเลือกสรรตำรับตำราต่างๆ ซึ่งสมควรจะเล่าเรียน

เป็นชั้นวิสามัญศึกษามาตรจตราแก้ไข ใช้ของเดิมบ้างหรือประชุมผู้รู้หลักในวิชานั้นๆ ให้แต่งขึ้นใหม่บ้าง แล้วโปรดฯ ให้จารึกแผ่นศิลาประดับไว้ในวัด มีรูปเขียนและรูปปั้นประกอบตำรานั้นๆ เพื่อคนทั้งหลายไม่เลือกว่าตระกูลชั้นใดๆ มีใจรักวิชาอย่างใดก็สามารถเล่าเรียนได้จากศิลาจารึกที่วัดพระเชตุพนฯ

จารึกวัดโพธิ์แบ่งเป็น 4 หมวด ได้แก่ วิชา ฤๅษีคัตตน เวทศาสตร์ เภสัชศาสตร์ และแผนนวด ซึ่งในแผนนวดมีภาพคนแสดงแผนนวด 60 ภาพ⁴ และมีคำโคลงฤๅษีคัตตนทั้งหมด 80 ท้า⁵

ในตำราโรคนิทานคำฉันท์ 11 (ฉบับพิมพ์ 2458) พระยาวิชาธิบติ (กล่อม) อดีตเจ้าเมืองจันทบูร ในสมัยรัชกาลที่ 2 ได้กล่าวถึง เส้นสิบว่ามี 10 เส้นได้แก่ อิทา ปิงคลา สุมนา กาลทारी สหสังสี ทวารี อรุ้ง (จันทภูสัง ลาวุสัง) สุขุมอุสมมา (รุข่า อุลังกะ) รัตคินี (สิกขินี สังคินี) กังขง (สุขุมัง นันทกระหวัด) โดยให้ความสำคัญกับ 3 เส้นหลัก คือ เส้นซ้าย ชื่ออิทา เส้นขวาชื่อปิงคลา และเส้นกลาง ชื่อ สุมนา ดังนี้¹

เส้นสามใครรู้ดี รู้วิธีเป้นแลตาย
กำกับสำหรับกาย ทุกหญิงชายไม่เว้นเลย

สมัยรัชกาลที่ห้า (พ.ศ.2411-2453) ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประชุมคณะแพทยหลวง จัดหารรวบรวมคัมภีร์แพทย์ในที่ต่างๆ มา

ตรวจสอบชำระให้ตรงกันกับฉบับดั้งเดิม คัมภีร์ที่ชำระแล้วเหล่านี้รวมเรียกว่า “เวชศาสตร์ฉบับหลวง” ซึ่งเป็นแบบฉบับของการสร้าง “ตำราฉบับหลวง” อันเป็นที่มาของตำราแพทยศาสตร์สงเคราะห์ ที่เป็นตำราหลักในการศึกษาเล่าเรียนของแพทย์แผนไทยในยุคต่อมากระทั่งถึงปัจจุบัน³

ในตำราเวชศาสตร์ฉบับหลวง ได้บรรยายทางเดินของเส้นประธานสิบไว้ โดยมีชื่อเส้นสิบดังนี้ อิทา ปิงคลา สุขุมมา กาลทारी สหสังสี ทวารี ลาวุสัง (คือ จันทภูสัง) อุลังกะ (คือ รุข่า) นันทกระหวัด (คือ สุขุมัง) และคิฆณะ⁶

โดยสรุป ตำราดั้งเดิมหลักของการนวดไทยที่มีหลักฐานการจารึกและบันทึกที่ชัดเจน มีดังนี้

1. ภาพแผนนวด วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ซึ่งรัชกาลที่หนึ่งได้ทรงโปรดเกล้าฯ ให้รวบรวมจารึกไว้ เพื่อให้เป็นสถานที่เผยแพร่ความรู้แก่ไพร่ฟ้าประชาชน และต่อมาในสมัยรัชกาลที่สาม ทรงให้ปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามอีกครั้งในปีพ.ศ.2375 และทรงให้รวบรวมเลือกสรรตำรับตำราต่างๆ จารึก โดยมีวิชาฤๅษีคัตตน เวทศาสตร์ เภสัชศาสตร์ และแผนนวด ซึ่งในแผนนวดมีภาพคนแสดงแผนนวด 60 ภาพ⁴ และมีคำโคลงฤๅษีคัตตนทั้งหมด 80 ท้า⁵

2. ตำราโรคนิทานคำฉันท์ 11 เรื่องกล่าวเส้นสิบ เรียบเรียงโดยพระยาวิชาธิบติ (กล่อม) อดีตเจ้าเมืองจันทบูร ในสมัยรัชกาลที่ 2¹

3. คัมภีร์แผนนวดเล่ม 1-2 ในเวช ศาสตร์ฉบับหลวง (รัชกาลที่ 5)⁷

เมื่อพิจารณาเส้นสิบจากตำราดั้งเดิมหลัก พบว่า ไม่มีการกล่าวอ้างถึงตำราการนวดไทยที่เก่าแก่เกินกว่านั้น จึงต้องพิจารณาว่า เส้นสิบนั้นมีความใกล้เคียงกับตำราอื่นใด หรือองค์ความรู้ใดอย่างไร

ข้อสังเกตเบื้องต้น พบว่า ทฤษฎีเส้นประธานสิบมีหลายสิ่งที่ใกล้เคียงกับโยคศาสตร์ของอินเดีย ได้แก่

1. ตำราการนวดไทยกล่าวว่า เส้นซึ่งเป็นทางเดินของลมนั้น ตรงกับโยคศาสตร์ที่กล่าวถึง นาตี (Nadi อ่านออกเสียงว่า นาตี) ว่าเป็นช่องทางผ่านของพลังปราณ⁸

2. ตำราการนวดไทยเชื่อว่ามีเส้นทางเดินของลมอยู่ในร่างกายถึง 72,000 เส้น ซึ่งตรงกับโยคศาสตร์ของอินเดีย ที่กล่าวว่า ทางเดินของปราณนั้นมีมากมายถึง 72,000 เส้น บางคัมภีร์ว่ามี 350,000 เส้น แล้วแต่คัมภีร์แต่ไม่มีการอธิบายว่ามีการนับจำนวนเส้นอย่างไร

3. ทางเดินหรือนาตีในโยคศาสตร์นั้น มี 14 เส้นที่สำคัญได้แก่ Ida (อิทา), Pingala (ปิงคลา), Sushumna (สุษุมนา), Sarasvati, Varuni, Pusha, Hastijhva, Yavasvini, Visvodara, Kuhu, Shankini, Payasvini, Alamousha, Gandhari.⁹ ซึ่งมีชื่อของทางเดินที่ตรงกับเส้นสิบของไทย 3 เส้น คือ **อิทา ปิงคลา**

สุษุมนา (สมุนา) ส่วน **Ganhari (คานฮารี)** นั้น ออกเสียงคล้ายกับเส้นกาลทารีหรืออาจเป็นชื่อเดียวกัน แต่แนวทางเดินของเส้นไม่เหมือนกัน

4. ตำราการนวดไทยกล่าวถึงเส้นที่สำคัญ 3 เส้นหลัก คือ **อิทา ปิงคลา และสุษุมนา** ซึ่งตรงกับ **นาตี อิทา ปิงคลา และ สุษุมนา** ซึ่งเป็นนาตี 3 เส้นหลักที่เชื่อมต่อจักระทั้ง 7 (มูลา จักระ, สวาธิษฐานะ จักระ, มณีปุระ จักระ, อนาหตะ จักระ, วิศุทธะ จักระ หรือวิศุทธิ จักระ, อาชญา จักระ หรืออาชญะ จักระ บวกตำแหน่งสูงสุด คือ สหสธาระ)⁸

5. ตำแหน่งหรือทางเดินของเส้น**อิทา**ของการนวดไทย อยู่ทางซ้ายของร่างกาย เริ่มต้นจากข้างสะดือด้านซ้าย 1 นิ้วมือ แล่นลงไปบริเวณหัวเข่า ลงไปต้นขาซ้ายด้านในค่อนไปด้านหลัง แล้วเลี้ยวขึ้นไปแนบข้างกระดูกสันหลังด้านซ้ายขึ้นไปบนศีรษะ แล้วกลับลงมาสิ้นสุดที่ข้างงอกซ้าย

ตำแหน่งหรือทางเดินของ**เส้นปิงคลา**ของการนวดไทยอยู่ทางขวาของร่างกาย เริ่มต้นจากข้างสะดือข้างขวา 1 นิ้วมือ แล่นลงไปตามแนวทางเหมือนเส้นอิทา แต่อยู่ด้านขวา และสิ้นสุดที่ข้างงอกขวา

นาตีอิทาและปิงคลาของโยคะจะแล่นไขว้กันหรือเวียนไปรอบแกนกลางของร่างกาย (ซึ่งตรงกับตำแหน่งของกระดูกสันหลัง) ตำแหน่งที่นาตีทั้งสองไขว้กันคือสิ่งที่เรียกว่า “จักระ” ซึ่งแปลว่า กงล้อหรือการหมุน

จะเห็นว่า **เส้นอิทาและปิงคลา**ของการนวดไทย จะอยู่ในแนวกึ่งกลางลำตัวของร่างกาย เพียงแต่อยู่ด้านซ้ายและขวา ในขณะที่นาทียิธา และปิงคลาของโยคะจะไขว้กันในแนวกึ่งกลางลำตัว

6. ตำราการนวดไทยกล่าวว่า **เส้นอิทา** มี **ลมจันทะกาลา**เป็นลมประจำเส้น ซึ่งตรงกับโยคศาสตร์ที่กล่าวว่า **นาทียิธา**คือ นาติที่เป็นช่องให้พลังเย็นแห่งดวงจันทร์ไหลเวียนไปในร่างกาย และ **จันทร** **เกทนะ** **ปราณายามะ** เป็นการหายใจเข้าทางรูจมูกซ้ายหรือช่องพระจันทร์ ซึ่งเป็นช่องทางของนาทียิธา⁸

7. ตำราการนวดไทยกล่าวว่า **เส้นปิงคลา** มี**ลมสุรยักาลา** (สุริยะ กะลา หรือ สุริยะกาลา) (soorya kalaa) เป็นลมประจำเส้น ซึ่งตรงกับโยคศาสตร์ที่กล่าวว่า **นาติปิงคลา** คือ นาติที่พลังร้อนไหลไปในร่างกาย และ **สุริยะ** **เกทนะ** **ปราณายามะ** เป็นการหายใจเข้าทางรูจมูกขวาหรือช่องสุริยะ ซึ่งเป็นช่องทางของนาติปิงคลา⁸

8. ตำแหน่งหรือทางเดินของ**เส้นสุมนา**ของการนวดไทยอยู่ตรงกลางของร่างกาย จากเหนือสะดือ 2 นิ้วมือ แล่นขึ้นไปภายนอก ผ่านลำคอขึ้นไปสิ้นสุดที่โคนลิ้น ใกล้เคียงกับ**นาทิสุขุมนา**ของโยคศาสตร์ที่เชื่อมจักระทั้ง 7 ในแนวตรงกลางของร่างกาย⁹ ในทางโยคศาสตร์ บางตำราถือว่า นาทิสุขุมนาเป็นเส้นที่สำคัญที่สุดใน 3 เส้นหลัก

9. เส้นประธานทั้งสิบมีจุดเริ่มต้นที่รอบสะดือ ซึ่งตรงกับตำแหน่งจักระชื่อ มณีปุระ ซึ่งตั้งอยู่หน้ากระดูกสันหลังระดับสะดือ ตรงกับ Solar Plexus (บริเวณ Lumbar Plexus และต่อมหมวกไต) ศูนย์นี้จะควบคุมระบบการย่อยอาหาร ควบคุมพลังขับเคลื่อนในการทำกิจกรรมต่างๆ อารมณ์ที่ไม่ดี ความคิดสร้างสรรค์ ความรู้สึกเด่น ความสามารถพิเศษต่างๆ⁸

จากข้อค้นพบเบื้องต้น เชื่อว่า **องค์ความรู้การนวดไทยมีรากที่มาจากโยคศาสตร์** โดยอาจเกี่ยวโยงกับฤๅษีคัตตนที่รัชกาลที่หนึ่ง ทรงพระราชทานไว้ ณ วัดพระเชตุพนฯ ซึ่งสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงอธิบายเรื่องนี้ว่า ทรงเคยเห็นรูปปั้นฤๅษีบำเพ็ญตบะในพิพิธภัณฑสถานของเมืองชัยปุระ ประเทศอินเดีย ทำท่าทางต่างๆ เหมือนอย่างรูปฤๅษีคัตตนในวัดพระเชตุพนฯ จึงสันนิษฐานว่า ท่าฤๅษีคัตตนของไทยได้ต้นแบบมาจากฤๅษีในยุคอินเดียโบราณ แต่มีวัตถุประสงค์ต่างกันกล่าวคือ ของอินเดียเป็นแบบท่าต่างๆที่พวกดาบสใช้คัตตนหลังจากอยู่ในอาสนะโยคะท่าใดท่าหนึ่งเป็นเวลานานในการบำเพ็ญตบะเพื่อบรรลุโมกษธรรม แต่ของไทยนั้นมีวัตถุประสงค์เพื่อแก้โรคเมื่อยที่จาริกไว้ใน “โคลงฤๅษีคัตตน” สมัยรัชกาลที่สาม^{3, 5}

อย่างไรก็ตาม ไม่พบหลักฐานที่เกี่ยวข้องกับเส้นประธานอื่นๆนอกเหนือจากเส้น อิทา ปิงคลา สุมนา ว่ามีที่มาจากที่ใด รวมทั้งตำราการนวด

ไทยมีการกล่าวถึงจุดต่างๆ ในแผนนวดที่ใช้รักษาอาการต่างๆ และการที่เส้นสัมพันธ์กับกองธาตุสมุฏฐานต่างๆ ที่กำเริบ หย่อน พิกุลกาล ซึ่งในโยคศาสตร์ไม่มีการกล่าวถึง แต่เป็นองค์ความรู้ที่เกี่ยวกับสมุฏฐานวินิจฉัย^๖ ซึ่งเข้าใจว่า หมอนวดไทยได้นำองค์ความรู้จากสมุฏฐานวินิจฉัยมาประยุกต์และพัฒนาจนกลายเป็นภูมิปัญญาการนวดไทยในภายหลัง ทั้งนี้เพราะการนวดในอายุรเวทเป็นการนวดด้วยน้ำมันและเป็นส่วนหนึ่งของปฏิจจกัมมะ ซึ่งไม่มีการกล่าวถึงเส้นประธานสิบหรือนาฑีทั้ง 14 ตามแบบโยคศาสตร์

ควรมีการสืบค้นหลักฐานเชิงประจักษ์เพิ่มเติมที่แสดงหรือเชื่อมโยงถึงรากที่มาของเส้นประธานสิบของการนวดไทย หรืออาจทำการวิเคราะห์ถึงองค์ความรู้ในแผนนวดที่มีอยู่ เพื่อทำความเข้าใจถึงรากที่มาของภูมิปัญญาการนวดไทยอย่างถ่องแท้ และขจัดมิจฉาทิฐิเกี่ยวกับองค์ความรู้การนวดไทยทั้งโดยเจตนาและไม่เจตนาอันเนื่องจากอวิชชาหรืออหังการมมังการ

ผู้เขียนขอขอบคุณนายแพทย์ แพทย์พงษ์วรพงศ์พิเชษฐและอาจารย์ธีรเดช อุทัยวิทยรัตน์ที่ได้ให้ความรู้ ความกระจ่างและความคิดวิเคราะห์เกี่ยวกับโยคศาสตร์กับการนวดไทย

เอกสารอ้างอิง

1. มูลนิธิสาธารณสุขกับการพัฒนา. ตำราการนวดไทย เล่ม 1. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพมหานคร: พิมพ์ดี; 2552. (444 หน้า)
2. สุจิตต์ วงศ์เทศ. สุวรรณภูมิ ต้นกระแสนประวัติศาสตร์ไทย. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มติชน; 2549.
3. วิชัย โชควิวัฒน์ สุวิทย์ วิบุลผลประเสริฐ และ ประพจน์ เกตุธำมาศ, (บรรณาธิการ). รายงานการสาธารณสุขไทย ด้านการแพทย์แผนไทย การแพทย์พื้นบ้าน และการแพทย์ทางเลือก 2552-2553.นนทบุรี: สามเจริญพาณิชย์ (กรุงเทพฯ); 2553. (456 หน้า)
4. มูลนิธิสาธารณสุขกับการพัฒนา. ตำราเส้นสิบฉบับอนุรักษ์. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพมหานคร: พิมพ์ดี; 2554. (136 หน้า)
5. กรมศิลปากร. สมุดภาพโคลงฤๅษีตัดตน. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง; 2551. (160 หน้า)
6. สถาบันภาษาไทย กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ. แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์: ภูมิปัญญาทางการแพทย์และมรดกทางวัฒนธรรมของชาติ. กรุงเทพมหานคร: ครูสภาลาดพร้าว; 2542. (1,010 หน้า)
7. หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร. ตำราเวชศาสตร์ฉบับหลวงรัชกาลที่ 5 เล่ม 1-2. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร; 2542. (916 หน้า)
8. แพทย์พงษ์ วรพงศ์พิเชฐ. โยคะเพื่อการพัฒนาร่างกายและจิตใจ. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพมหานคร: เอช.ที.พี.เพรส; 2542. (242 หน้า)
9. Ram Kumar Rai. Shiva Svavodaya. Prachya Prakashan, Varanasi; 1997.

Abstract

The Origin of *Sen Prathan Sib*

Prapo J Patrakard*

*Federation of Thai Traditional Medicine, Sport Garden Building, 2nd Floor, Tiwanon Rd., Ministry of Public Health, Nonthaburi 11000

Sen Prathan Sib or ten primary energy lines (paths) in traditional Thai massage are *Ida*, *Pingala*, *Sushumna*, *Kalathari*, *Sahasrangi*, *Dwari*, *Chandabhusang*, *Rujam*, *Sukumang*, and *Sikhini*. Knowing about the origin of *Sen Prathan Sib* or how the knowledge about the ten energy lines was derived is very important because it will connect us to the root of knowledge and the theory of the *Sen* (energy lines).

The traditional standard textbooks of traditional Thai massage which were systematically recorded are *Massage Illustrations (Pharb Phaen Nuad)* of Wat Phra Chetuphon (a Buddhist temple), the *Textbook of Etiology (Rok Nithan Khamchan 11)* with a section on *Sen Sib* (ten energy lines), and *Massage Scripture Volumes 1 and 2* in the *Royal Medical Textbook (Tamra Vechasart Chabab Luang)* of King Rama V, but no mention was made of the energy line's origin.

A comparison *Sen Prathan Sib* theory with *Nadis* (energy lines or paths) of yoga shows that both of them have some similarities such as the belief in the routes of wind element, the number of routes or lines (totaling 72,000), and three lines of *Sen Prathan Sib* and three lines of *Nadis* having the same names (i.e. *Ida*, *Pingala*, *Sushumna*). The main path of *Ida* in Thai massage is on the left side of the body and *Pingala* is on the right side, while the *Nadi Ida* and *Nadi Pingala* cross each other on the left and right sides of the body. Moreover, the wind line of *Ida* in Thai massage and *Nadi Ida* are the same (wind of the moon); and the wind of *Pingala* in Thai massage and *Nadi Pingala* are the same (wind of the sun). The main paths of *Sushumna* in Thai massage and *Nadi Sushumna* are in the midline of the body.

However, there is no evidence of the other lines of *Sen Prathan Sib*, except that in the Thai Massage Textbooks there are records of the pressure points in healing symptoms and the relationship between *Sen Prathan Sib* and the elements including the etiology of their deterioration and malfunctioning as well as the effect of seasonal changes. Such matters are not mentioned in any yoga textbooks, which however contain some information about illness etiology and diagnosis. It is believed that Thai massage therapists have adopted such principles of etiology and diagnosis and got them modified for application; later on they became the Thai massage wisdom. That was because, in Ayurvedic massage, oil is used and it is a part of the *Panja Karma* (five actions) which do not mention about *Sen Prathan Sib* or the 14 *Nadis* in the yoga principle.

Key words: *Sen Prathan Sib*, Thai massage, Ten primary energy lines